

18 MARS 2016

Aktuella utmaningar för teckenspråkiga

En analys utifrån nationell och internationell rätt

Foto: Magnus Aronson/IKON

Innehållsförteckning

OM DENNA PROMEMORIA	2
INLEDNING.....	2
BAKGRUND	2
KONVENTIONER OCH LAGAR	3
AKTUELLA UTMANINGAR	4
TECKENSPRÅKETS STÄLLNING	5
DEN TEKNISKA UTVECKLINGEN	7
TOLKTJÄNST	7
BARN SOM ÄR HÖRSELSKADADE ELLER DÖVA.....	10
FÖRÄLDRAR.....	13
ÄLDRE TECKENSPRÅKIGA	14
EN UTBLICK MOT FINLAND.....	14
KYRKLIKA ASPEKTER	15
MYNDIGHETERS OCH ORGANISATIONERS ARBETE PÅ OMRÅDET	16
ANALYS.....	18
FOKUSOMRÅDEN FÖR SVENSKA KYRKANS FORTSATTA PÅVERKANSARBETE.....	19

Om denna promemoria

I dialogen mellan stiftens och nationell nivå har frågan om påverkansarbete i frågor som rör teckenspråk lyfts. För att bringa större klarhet i vilka specifika frågor som skulle kunna vara aktuella att gå vidare med i det fortsatta arbetet har en kartläggning gjorts. I promemorian redovisas några aktuella utmaningar och problemområden som rör hörselskadade och döva barn, unga respektive äldre, som framkommit i nationell nivåns kartläggning.

Promemorian kommenterar även vilka konventioner och lagar som gäller inom området. Informationen har hämtats ur statliga- och myndighetsutredningar samt ur de berörda intresseorganisationernas skrivelser, remissyttranden och pressmeddelanden.

Inledning

Svenska kyrkan har under många år fokuserat på frågor som handlar om att lyfta olika grupper och framför allt stärka barn och deras rättigheter. Denna kartläggning har haft till uppgift att belysa dagsaktuella utmaningar inom området för teckenspråk, hörselskadade samt döva med särskilt fokus på barn, unga och äldre. I kartläggningen analyseras frågan om teckenspråkets ställning och frågor om barns rätt till teckenspråk. Därutöver analyseras frågan om äldre teckenspråkigas situation inom vård och omsorg.

I slutet av promemorian görs en kortare analys av läget för teckenspråket samt kyrkliga aspekter som behöver beaktas i förhållande till fokusgrupperna. Inför kartläggningen har diakoner och präster i det teckenspråkiga arbetet samt myndighetsföreträdare intervjuats. Därutöver har även statliga utredningar, myndighetsrapporter och artiklar använts för att få en bredare bild gällande frågorna för utredningen. En intervju har även genomförts med finska luterska kyrkans handläggare för teckenspråk (nationell nivå).

Frågor som inte berörs i denna kartläggning är tolkning som sker under arbetslivet, under huvudsakliga studier i högskolan samt frågor som berör dövblinda. Frågor som berör äldre som blivit hörselskadade eller döva i vuxen ålder berörs inte heller.

Kartläggningen är skriven för Svenska kyrkans nationella nivå, avdelningen för kyrkoliv och samhällsansvar av handläggare Veera Florica Rajala. Den påbörjades i april 2015 och avslutades till stora delar i augusti. I början av 2016 har den stämts av med stiftens kontaktpersoner för teckenspråkigt arbete och sedan färdigstälts av handläggare Sigurdur Hafthorsson.

Bakgrund

Under det senaste decenniet har det skett flera förändringar inom området för hörselskadade, döva och användare av teckenspråk. Genom den tekniska utvecklingen har fler barn fått ett CI-implantat opererat redan som spädbarn, vilket lett till att färre barn lärt sig teckenspråk. Det svenska teckenspråkets ställning stärktes i och med att språket blev ett officiellt språk genom införande av språklagen år 2009.

Antalet förskolor och skolor med teckenspråksinriktning har minskat under de senaste årtiondena till följd av CI-implantatens utbredning. Skolmyndigheterna har märkt av utvecklingen och upplevt att det till viss mån är oundvikligt, då elevantalet sjunker. Sedan implantaten kom har det diskuterats om barn med implantat verkligen behöver lära sig teckenspråk. Intresseorganisationerna lyfter vikten av att ha med sig teckenspråket från tidig ålder eftersom det inte med säkerhet går att avgöra om barnet klarar sig med implantatet. Eftersom det kan gå flera år innan man märker att barnet inte klarar sig kan barnet ha halkat efter i språkinläringen och i annan utveckling. Med anledning av detta förespråkar intresseorganisationerna att barnen ska få lära sig teckenspråk från början för att sedan se om man har behov av teckenspråket. De resonerar vidare att många hörselskadade kan ha nytta av

implantatet i vissa miljöer medan för andra är teckenspråket det mest funktionella. Läkarkåren har länge ansett att teckenspråket inte är nödvändigt om barnet får en tillräckligt god hörsel med implantatet. Om man senare kommer fram till att barnet behöver teckenspråk kan insatserna läggas in då. Denna situation har lett till att många föräldrar gärna placerar sitt barn med hörselskada i en vanlig förskola eller skola eftersom man upplever att det är det bästa alternativet. Det finns föräldrar som vill ge sitt barn möjligheten att vistas i teckenspråkig miljö i förskolan eller skolan men där hemkommunens okunskap kan leda till att barnet inte får det stöd det behöver för att tillgodogöra sig teckenspråket.

Genom intervjuer med Svenska kyrkans diakoner och präster som arbetar med teckenspråkiga frågor framkommer en entydig bild av att många teckenspråkiga äldre har en väldigt svår situation. Allt för ofta är de placerade på äldreboenden där ingen i personalen har kunskaper i teckenspråk. Under 1900-talet fram till 1980-talet var döva och hörselskadade placerade i särskilda skolor och myndigheterna gjorde väldigt ofta livsvalen åt dessa individer. Man ansåg att vissa yrken var mer lämpade för dem än andra samt och styrde var de skulle bosätta sig. Effekterna av denna styrning och syn på individen lever kvar hos många döva och hörselskadade, både som individuella och kollektiva svåra minnen.

Intresseorganisationerna driver frågan om att erkänna det svenska teckenspråket som ett kulturbärande språk. Detta sker i samklang med tanken om att språket utöver att vara kommunikationsmedel även är bas för en utpräglad kultur och gemenskap.

Konventioner och lagar

Barnkonventionen

I Sverige ratificerades FN:s barnkonvention år 1990 men gjordes vid tillfället inte till en egen lag. I skrivande stund pågår en utredning kring hur barnkonventionen ska hanteras och syftet är att utreda om konventionen ska bli en egen lag samt vilka konsekvenser detta skulle medföra.

Konventionen tryggar barns rätt till liv och utveckling. Barn med en fysisk funktionsnedsättning har rätt till ett fullvärdigt och anständigt liv under förhållanden som främjar självförtroendet och gör att barnet aktivt kan delta i samhällslivet.

Den erkänner rätten för varje barn till den levnadsstandard som krävs för barnets fysiska, psykiska, andliga, moraliska och sociala utveckling. Enligt konventionen ska också staterna se till att alla personer har samma rätt och möjlighet till kommunikation, dvs. både talat och tecknat språk.

Konventionen tryggar även barns rätt till att bli hörda och ser till att barnens bästa kommer i första hand när olika beslut fattas. Det innebär att konventionen är en viktig faktor även om andra aspekter invägs i beslutet.

Svenska kyrkan har förbundit sig att följa barnkonventionen samt genomföra barnkonsekvensanalyser. Många kommuner arbetar aktivt med att tillämpa barnkonventionen.

Konvention om rättigheter för personer med funktionsnedsättning

FN-konventionen berör många olika funktionsnedsättningar och bland dessa finns hörselskada och dövhet. Utgångspunkten i konventionen är att alla lika värde, oavsett eventuella funktionsnedsättningar. Personer med funktionsnedsättning har rätt till inkluderad skolgång och utbildning. Det finns även krav på staten om att underlätta inlärning av teckenspråk och att främja dövas språkliga identitet i samhället. Ändamålsenliga åtgärder ska vidtas för att möjliggöra detta och minimikravet är en skälig och proportionerlig anpassning.

Personer med funktionsnedsättning ska säkras rätten att göra egna val som till exempel val av bostadsort. Respekt för individens värde samt rätt till kunskap och social utveckling ska säkras. Samhället behöver vara tillgängligt, även för funktionsnedsatta.

I artikel 30.4 betonas vikten av att ”personer med funktionsnedsättning ska ha rätt på samma villkor som andra till erkännande av och stöd för sin särskilda kulturella och språkliga identitet, däribland teckenspråk och dövas kultur.”

Fakultativt protokoll till FN-konvention om rättigheter för personer med funktionsnedsättning

Protokollet ger möjlighet för enskilda att göra en anmälan om missförhållanden som konventionsstaten har förbundit sig i att följa.

Hälso- och sjukvårdslagen

Enligt 3 § b 3 p hälso- och sjukvårdslagen, HSL, ska landstinget där man har sin hemvist erbjuda tolktjänster för vardagstolkning för barndomsdöva, dövblinda, vuxendöva och hörselskadade. Landstinget ansvarar inte för rehabilitering, habilitering eller hjälpmedel som kommunen erbjuder. Den enskilde ska även ha möjlighet att välja utförare av tolktjänster.

Skollagen

Lagens syfte är att barn och elever ska inhämta och utveckla kunskaper och värden. Den ska även främja alla barns och elevers utveckling och lärande enligt 1 kap 4 §. Barns bästa är även centralt i skollagen.

En elev som behöver stöd till följd av funktionsnedsättning ska ges detta för att så långt som möjligt uppfylla kunskapskraven och så långt som möjligt motverka funktionsnedsättningens konsekvenser enligt 3 kap 3 §. Om ett barn på grund av sin funktionsnedsättning, som till exempel hörselskada eller dövhet, inte kan gå i grundskola eller grundsärskolan ska specialskolan ta emot efter provning enligt 7 kap 6 §. Det finns specialregler gällande specialskolan som inte redovisas här. Eleven kan få svensk teckenspråksundervisning om behov finns inom sarskolan men även som elevens val inom grundskolan. Eleven kan även få teckenspråksundervisning som ett modersmål eller som stödundervisning för att möjliggöra kunskapsinhämtningen.

Språklagen

Av 9 § språklagen framgår: ”Det allmänna har ett särskilt ansvar för att skydda och främja det svenska teckenspråket.” Och att ”den som är döv eller hörselskadad och den som av andra skäl har behov av teckenspråk ges möjlighet att lära sig, utveckla och använda det svenska teckenspråket”. I Språklagen ges inget särskilt skydd för dövas kultur, identitet och kulturarv.

Förvaltningslagen

Förvaltningslagen är en lag som alla myndigheter och kommuner behöver följa i frågor som gäller myndighetsutövning. När en myndighet har att göra med någon som är döv eller hörselskadad, bör myndigheten vid behov anlita tolk enligt 8 §.

Aktuella utmaningar

Rätten till språk och kulturell identitet

Det är en mänsklig rättighet för en enskilde att ha tillgång till språk.

Tankarna kring mänskliga rättigheter och teckenspråk har utvecklats i och med att teckenspråket erkänts i Sverige. Även utvecklingen inom FN och konventionen om rättigheter för personer med funktionsnedsättning har medfört att dessa rättigheter har utvecklats.¹

Genom den tekniska utvecklingen har det blivit möjligt att ge små barn hörselimplantat vilket medför att de kan höra till olika grad. Men denna utveckling har dock kritiserats pga. att det medför att barnet kanske aldrig får tillgång till teckenspråket eller får tillgång till språket mycket senare. Dövas intresseorganisationer har upplevt denna ensidiga utveckling som problematisk, då barnets rätt till teckenspråk och dövkultur blir en sekundär fråga. Är barnets rätt till en till identitet kopplat till teckenspråket och dövkulturen något som staten behöver värna och skydda utifrån den enskildes perspektiv? I så fall hur ska detta kunna ske både med respekt för den tekniska utvecklingen och rätten till språk och kultur?

Som nämnts tidigare har Sverige inte implementerat teckenspråket som en del av kulturarvet utan bara rätten till teckenspråk som ett kommunikationsmedel. I lagen om nationella minoriteter och minoritetsspråk står bland annat i 4 § att ”de nationella minoriteterna har möjligheter att behålla och utveckla sin kultur i Sverige och att barnens utveckling av en kulturell identitet och användning av det egna minoritetsspråket ska främjas särskilt”. Det finns alltså en skillnad i hur man lagreglerat rättigheter för nationella minoritetsgrupper jämfört med gruppen döva och hörselskadade.

Frågan som behöver diskuteras vidare är om teckenspråket ska vara en fråga om kommunikation eller om kulturbärande språk som har ett värde som ett kulturarv och något som behöver skyddas och utvecklas.

Enligt flera av FN-konventionerna och svensk diskrimineringslagstiftning ska staten säkerställa att ingen blir diskriminerad eller segregerad och att alla medborgare ska kunna vara delaktiga i samhället. Det finns därmed en rätt till språk och kultur samt rätten att vara delaktig i samhället.

I dagens samhälle kan man uppleva att rätten till delaktighet i samhället är den mest prioriterade rätten medan de språkliga och kulturella rättigheterna kommer i andra hand och kan t o m upplevas som främmande. *Genom tekniken och tolktjänster fokuserar lagstiftaren på att döva och hörselskadade ska vara delaktiga i samhället, men det blir på bekostnad av deras rätt till sin teckenspråkiga identitet, språket och dövkulturen.*

Teckenspråkets ställning

Under de senaste åren har teckenspråkets ställning diskuterats och det har skett en viss förändring. Sedan år 1981 är det svenska teckenspråket ett officiellt språk i Sverige. År 2009 fick Sverige en språklag som även medför att det svenska teckenspråket är ett av Sveriges officiella språk.² Tidigare hade samhället en ganska negativ attityd mot teckenspråket och erkännandet blev därför ett stort steg framåt.³

Flera av dövas intresseorganisationer har drivit frågan om att höja statusen för teckenspråket och erkänna det som ett nationellt minoritetsspråk.⁴ Även Språkrådet har lyft frågan om att teckenspråket borde få ett skydd liknande det som de nationella minoritetsspråken har. En

¹ SOU 2006:54 s. 40.

² Språklag (2009:600).

³ SOU 2006:54 s. 50.

⁴ *Barn berövas rätten till teckenspråk!* Sveriges dövas riksförbund, <http://www.sdr.org/vad-vi-gor/skola-och-utbildning/ratt-till-teckensprak>, 21.8.2015.

sådan ändring av teckenspråkets status, menar man, skulle vara att trygga barns rätt att lära sig teckenspråk oavsett antalet elever.⁵

När Sverige erkände dagens grupper som nationella minoriteter i enlighet med ramkonventionen om skydd för nationella minoriteter och europeiska stadgan om landsdels- eller minoritetsspråk uttalade regeringen att grupperna som berörs

- har befolkat landet under lång tid
- har en uttalad samhörighet
- har en egen religion, språklig eller kulturell tillhörighet samt
- har en vilja att behålla sin identitet.⁶

Det går att anta att man genom att skydda språket skulle komma bort från bilden av att man tillhör gruppen funktionsnedsatta. *Genom att erhålla status som nationell minoritetsspråk skulle teckenspråk gå från att endast ses som en kommunikationsmetod till att betraktas som ett kulturbärande språk.*⁷ Historiskt sett så har det utvecklats en gemensam kultur inom den teckenspråkiga gruppen som benämns dövskultur av döva och hörselskadade själva. Kulturen har utvecklats genom gemenskapen som funnits i dövskolorna och på dövföreningarna, och har blivit mer erkänd av det omgivande samhället under de sista årtiondena.

Förslag om att ge teckenspråket samma status som de nationella minoritetsspråken kom i slutbetänkandet till 2006:54.⁸ Men förslaget fick inget gehör i riksdagens behandling. Genom att stärka teckenspråkets ställning till samma skyddsnivå som nationella minoritetsspråken skulle det medföra att det offentliga behöver främja, bevara och utveckla dövskulturen. Fler anledningar till att få samma skyddsnivå som nationella minoritetsspråk är att få rätt till förskola och modersmålsundervisning på teckenspråk.⁹

Frågor som intresseorganisationerna eller andra aktörer har väckt kring en höjning av skyddsnivån är om man även vill få tillgång till de övriga rättigheterna i nationella minoritetslagen, dvs. rätten till samråd, äldreomsorg helt eller delvis på teckenspråk. Det framgår inte med all tydlighet vilken av skyddsnivåerna i minoritetslagen som önskas men det går att anta att delar av skyddet för meänkieli, samiska och finska efterfrågas. Men frågan är då om teckenspråket skulle få en territoriell status.

En ändring av teckenspråkets status har särskilt diskuterats i samband med barns rättigheter till språket. Frågan är om formen för det som sker inom den nationella minoritetslagen är det mest effektivaste för teckenspråkiga. I språklagen stipuleras att teckenspråket är ett av de officiella språken i Sverige. *I stället för att driva frågan om teckenspråk som ett nationellt minoritetsspråk skulle man kunna agera för att utvidga rättigheterna för teckenspråket i språklagen och skollagen, exempelvis rätten till modersmålsundervisning på teckenspråk.* Politiskt sett kunde det vara en mindre kontroversiell lösning.

⁵ Lyxell, Tommy 2014, *Se språket: barns tillgång till det Svenska teckenspråket*. Institutionen för språk och folkminnen, s.49f.

⁶ Artikel 1, *Europeisk stadga om landsdels- eller minoritetsspråk*. Prop. 2008/09:158 s. 17.

⁷ SOU 2006:54 s. 47.

⁸ SOU 2006:54 s. 21.

⁹ *Barn berövas rätten till teckenspråk!*

Den tekniska utvecklingen

Under 1990-talet blev det allt vanligare att barn som upptäcktes med hörselskada fick genomgå en operation för att få en hörselnäcka inopererad för att möjliggöra att barnet skulle höra. Staten var drivande i denna satsning eftersom man hade förhoppningar om att flertalet av dessa barn skulle klara sig i vardagen med hjälp av snäckimplantatet. Det väcktes stora förhoppningar bland läkare och föräldrar att dessa barn skulle höra normalt och kunna vara delaktiga i samhället utan att behöva lära sig teckenspråk.

Samtidigt uppkom det en strid där forskare och intresseorganisationernas företrädare såg riskerna med att bara se till teknikens möjligheter. Forskningen visar att pga. osäkerheten i hur mycket implantatet hjälper för den enskilde individen behöver därför insatserna med teckenspråksundervisning fortgå för att trygga språkutvecklingen.¹⁰ *Men det finns ingen statistik över hur många barn som klarar sig bra med implantatet, hur många som har svårigheter eller hur många som i slutändan får undervisning i teckenspråk.*¹¹ Dessutom är inte alla barn aktuella för implantat pga. att det saknar den del i örat som implantatet använder.

Hörselvårdens fokus på att bota dövhet och hörselskador verkar påverka föräldrar till döva och hörselskadade barn så att de inte anser teckenspråk vara lika viktigt som t.ex. talträning.¹² Samtidigt är dessa döva eller hörselskadade personer lika funktionsnedsatta när deras hjälpmedel inte fungerar pga. teknisk fel eller i en simbassäng. Det grundläggande behovet med kommunikationen är att bli förstådd och i detta avseende blir det viktigt att använda de metoder som snabbast och enklast åstadkommer detta. En del teckenspråkiga unga vuxna med implantat väljer att studera vidare på högskolan med teckenspråkstolk för att de upplever denna kommunikativa metod som den enklaste för dem. *Tvåspråkigheten ger möjlighet till individen att välja efter situation vilken den mest effektiva kommunikationsmetoden det talade språket eller teckenspråk.*¹³

Tolkjänst

Principen inom teckenspråkstolkning är enligt den s.k. *ansvar- och finansieringsprincipen* att tolkning ska bekostas av den som ska tillhandahålla stödet.

Tolkning tillhandahålls främst av landstingen/regioner genom sina tolkcentraler inom ramen för vardagstolkning. Sedan har respektive myndighet ansvar för att anlita tolk vid behov exempelvis i ett ärende som berör någon med behov av tolkning. Inom skolan är det kommunen som ansvarar för att anlita tolk gällande elevernas behov. Däremot om det handlar om tolkning vid föräldramöten faller det inom ramen för vardagstolkning och är därmed landstingens/regionens ansvar.¹⁴

Tolkcentralerna fördelar ut tolkarna utifrån en prioriteringslista som respektive landsting/region själva utformar utifrån olika kriterier, exempelvis hur brådskande ärendet är. Akuta läkarbesök är exempelvis något man prioriterar högt, sedan finns inplanerade möten med myndigheter och lägst prioriterade är fritidsintressen.

År 2011 presenterades en utredning av tolktjänster (SOU2011:83). Utredningen kartlade och analyserade hur reglering, finansiering, organisering och tillsyn av tolktjänst till

¹⁰ SOU 2006:54 s. 51f.

¹¹ Lyxell 2014, s. 25.

¹² Lyxell 2014, s. 33–36.

¹³ SOU 2006:54 s. 51f.

¹⁴ SOU 2006:54 s. 26.

barndomsdöva, vuxendöva, hörselskadade och personer med dövblindhet fungerade inom olika samhällsområden.

I denna tolktjänstutredning konstaterade man att det är ofta tolkning på fritiden som får stå tillbaka. Det är även svårare att få tillgång till tolkning på kvällar och helger vilket medför att det är svårare att få tillgång till tolkning vid fritidsaktiviteter. Dessa typer av prioriteringar påverkar framförallt barn som för det mesta har sina fritidsintressen på kvällar och helger. Det kan medföra att deras fritidsintressen blir lidande eller faller bort när tolk inte går att ordna.¹⁵

Bristen på heltäckande nationell statistik över tolkanvändning och tolkkostnader är ett av de problem som tolktjänstutredningen identifierade. Statistiken visar att tolkanvändningen har ökat även om gruppen av användare har varit lika stor. Enligt tolktjänstutredningens insamlade uppgifter utnyttjas 30 tolktimmar per användare per år. Vissa använder tolk varje dag och andra använder tolk mer sällan. Landstingen och regionerna får dela på ett statsbidrag på 75 miljoner för tolktjänsterna. Sedan står landstingen/regionerna för olika stora belopp för själva.¹⁶ Totalt är det en samhällsekonomisk kostande per år på 300–400 miljoner.¹⁷

År 2008 fick Socialstyrelsen i uppdrag att klargöra vad bestämmelsen om vardagstolkning i 3 b § hälso- och sjukvårdslag innebär och vad som ska ingå i den vardagstolkning som landstinget ska erbjuda. Socialstyrelsen menar i sin rapport att en översyn bör inriktas på att skapa ett mer förenklat, samordnat och överskådligt system för teckenspråkstolkning än dagens. Vikten av att forma ett system som kan ge lika förutsättningar oavsett vart i landet man bor lyfts också.¹⁸

I och med att personer som använder teckenspråk är allt aktivare medför det utmaningar med det regelverk som finns idag. Allt fler teckenspråkiga reser och deltar i olika former av aktiviteter i utlandet. Rätten till tolkning i utlandet har historiskt sett varit väldigt restriktiv.

Socialstyrelsens granskning visar även att det finns brister i tolkcentralernas kunskap om gruppens behov och de individuella behoven. Det framkommer även att brukarna avstår från servicen av olika skäl. Även tolktjänsternas bristande resurser att utföra uppdragen påverkar brukarnas benägenhet att beställa tolk. Har man ofta blivit utan tolk när man beställt, tenderar man att beställa allt mindre, trots att samma behov av tolkning kvarstår. I rapporten sägs även att om utbudet skulle öka skulle även efterfrågan på tolkar öka.¹⁹

Inte utförda uppdrag är ca 4,9 % i riket men siffrorna varierar stort i landet.²⁰ Antalet uppdrag som genomförs per år är ca 75 000 och uppgår till 201 000 timmar totalt och genomsnittlig längd är ca 2 ¾ timmar per uppdrag.²¹ Det finns tendenser till att kortare uppdrag blir utförda i högre grad medan längre uppdrag blir nekade. Men då det inte förs statistik över uppdrag som nekas går detta inte att fastslå.²² Dessa negativa beslut går inte att överklaga utan enligt Hälso- och sjukvårdslagen kan man som enskild anmäla missnöje till patientnämnden. Däremot kan inte patientnämnden inte överpröva eller ändra beslutet som tolkcentralen fattat.²³

¹⁵ SOU 2011:83, s.19.

¹⁶ SOU 2011:83, s.17.

¹⁷ SOU 2011:83, s. 18.

¹⁸ *Begreppet vardagstolkning: Om landstingens ansvar för tolk till döva, dövblinda och hörselskadade.* Socialstyrelsen 2008, s. 50.

¹⁹ *Begreppet vardagstolkning* s. 11.

²⁰ SOU 2011:83, s. 81.

²¹ SOU 2011:83, s. 82.

²² SOU 2011:83.

²³ SOU 2011:83, s. 73f.

Socialstyrelsen har tillsyn över vardagstolkningen och hur vårdgivaren fullgör sina skyldigheter patientskyddslagen och andra bindande föreskrifter. Tillsynen kan omfatta delar av tolkcentralens verksamhet främst i situationer när tolken kan ses som ett biträde för hälso- och sjukvården.²⁴

Genom tolktjänstutredningen och Socialstyrelsens utredning framträder en bild av ett system där ansvaret för att anlita och finansiera tolktjänst i samhället vilar på så många olika myndigheter och huvudmän samt styrs av så många olika regelverk att det begränsar samhällets möjligheter att erbjuda en resurseffektiv tolktjänst av hög kvalitet.

Brukarnas tillgång till tolk är olika i tolka landsting. Landstingen kan alltså tillgodose tolkbehoven i olika utsträckning.²⁵ I tolktjänstutredningen analyserades för- och nackdelar med att landstingen/regionerna fortsatt skulle ha ansvaret eller vad det skulle medföra om staten hade helhetsansvaret. *Utredningen kom fram till att staten genom en ny myndighet skulle vara mest lämpad att vara huvudman för tolktjänsten.*²⁶ Förslaget som utredningen kom fram till är en mer brukarorienterad modell. Målet var en enda ingång för brukarna och därför föreslog man en samordning av tolktjänsterna. Man avsåg också att öka valmöjligheterna för brukarna vid beställning samt att införa valfrihetstimmar som brukarna själva kan disponera över.

Utredningen föreslog också att ett nationellt forum skulle inrättas där tolkanvändarna fick inflytande över hur tolktjänsten bedrivs. Utredningen menade att en mer ändamålsenlig och kostnadseffektiv organisation kan skapas genom att resurser för tolktjänst samlas och samordnas till en huvudman, exempelvis en myndighet. Man ville ändra synsättet på tolktjänst från ett vårdperspektiv till ett språk- och tillgänglighetsperspektiv. Denna reform skulle medföra att förutsättningar skapades för kvalitetsutveckling, uppföljning och statistikförsörjning på tolktjänstområdet. Den skulle också skapa förutsättningar för ökad teknikanvändning genom att tekniska lösningar tillhandahålls på reguljär basis, samordnade med övrig tolktjänst. Ett nytt regelverk skulle behöva införas och en del föreskrifter upphävas för att detta skulle bli möjligt.²⁷ Denna reform skulle finansieras genom att ta bort statsbidrag, anslaget gällande teckenspråkstolkning, från landsting, regioner, post och telestyrelsen och andra myndigheter.²⁸

Av Socialstyrelsens rapport framgår att landsting och regioner med procentuellt hög andel av teckenspråkiga i relation till befolkningmängden inte har större resurser för att tillgodose efterfrågan av vardagstolkning och ger sällan eller aldrig extra timmar. Det finns också skillnader i hur man förstår uttrycket vardagstolkning och vilka ärenden som kan falla under den benämningen. Olika förståelser i hur man förstår vardagstolkning kan t.ex. påverka om man får rätt till tolkning vid utlandsresor.

Vardagstolkning är det som inte faller inom någon annans beställares ansvar och som fyller kriteriet av ”en meningsfull fritid” och ”grundläggande behov”.²⁹ Men ibland kan det göras bortprioriteringar av ekonomiska skäl.

I rapporten *Begreppet vardagstolkning* konstaterar Socialstyrelsen att den håller med den kritik som finns hos brukare och vissa tolkchefer att tolkningen inte uppfyller de

²⁴ SOU 2011:83, s. 74.

²⁵ SOU 2011:83, s. 19. *Begreppet vardagstolkning*, s. 7f.

²⁶ SOU 2011:83, s.20.

²⁷ SOU 2011:83, s.20.

²⁸ SOU 2011:83, s.24.

²⁹ *Begreppet vardagstolkning*, s. 36.

funktionshinderpolitiska målen.³⁰ Ett förslag till förändring skulle innebära en centralisering av hela tolkningstjänsten till statlig nivå. Ett annat förslag som diskuterats är att införa en miniminivå för antalet tolktimmar. Risken med miniminivåer är att vissa landstings och regioner skulle sänka sina ambitioner.

Under de senaste åren har den tekniska utvecklingen medfört att det finns fler alternativ för tolkförmedlingstjänster exempelvis Bildtelefoni.net, Texttelefoni.se och Teletal, distanstolkning. Dessa tekniska lösningar möjliggör för tolkanvändare att kommunicera såväl spontant som planerat.³¹

Barn som är hörselskadade eller döva

Varje år föds ca 200 barn med en hörselskada som innebär att de behöver hörapparat eller teckenspråk för att kommunicera. Totalt, däremot, har ca 25 000 barn och ungdomar mellan 0-15 år någon form av hörselnedsättning. Av dessa 25 000 barn och ungdomar går ca 84 % i en vanlig klass och ca 16 % i en specialskola.³²

Det finns ca 1 000 döva mellan 0–20 år och av dem är det ungefär hälften som har CI. Antalet hörselskadade eller döva barn har inte minskat.³³ Detta gör att i varje kommun finns det något barn som behöver antingen teckenspråkstolk och undervisning i teckenspråk eller en anpassad miljö. Det är extra utmanande för små kommuner med få berörda elever att erbjuda rätt kompetens och tillgång till rätt resurser.

Det finns idag tre olika modeller för att tillmötesgå behoven för döva eller hörselskadade barn. Dessa är att:

- delta i en vanlig klass,
- gå i en teckenspråkig klass,
- gå i en specialskola.

De allra flesta barn går i en vanlig klass. I några större kommuner som Stockholm och Göteborg finns skolor med teckenspråkiga klasser. Specialskolorna som Specialpedagogiska skolmyndigheten (SPSM) ansvarar för är det tredje alternativet.

Det finns exempel på skolor för hörselskadade där eleverna går i egen skola eller klass och har egna lokaler men där skolan/klassen är en del av en skola där även hörande barn går. På det viset för de hörselskadade eleverna både träffa hörande kamrater regelbundet men har ändå en egen trygg miljö och kan bygga upp sin identitet med kamrater i samma situation. Här kan t.ex. Silviaskolan i Hässleholm nämnas.

Det finns en pågående diskussion om barnen med CI behöver lära sig teckenspråk eller inte. I och med den tekniska utvecklingen från 1990-talet, då det blev vanligt att operera in ett implantat för barn i åldern 8–12 månader, har även utvecklingen inom skolverksamheterna förändrats.³⁴ Detta medför att fler barn kan gå i en vanlig klass med anpassade lokaler och tekniska hjälpmedel. Det skapar även nya utmaningar. Till exempel kan barn med CI i vissa

³⁰ *Begreppet vardagstolkning*, s. 47.

³¹ SOU 2011:83, s. 20.

³² SOU 2011:83, s. 93.

³³ SOU 2011:83, s. 93.

³⁴ Lyxell 2014, s. 17.

fall delta i undervisning endast när miljön är lugn och har betydligt svårare att hänga med när många röster hörs samtidigt, som vid grupparbeten.³⁵

*Läkarkåren menar att det lönar sig att vänta och se om barnet har tillräckligt mycket hörsel kvar för att det ska kunna klara sig bara med implantatet. Om man märker att barnet behöver teckenspråk gör man insatser för teckenspråksinlärning utgående från det.*³⁶

Intresseorganisationerna däremot anser att det inte skulle göra någon skada om barnen fick lära sig teckenspråk redan från början då man inte från tidig ålder kan förutsäga om ett barn behöver teckenspråk. *De anser att det vore bättre för barnet att ha ett språk med sig från början istället för att efter många år lära sig teckenspråk när man redan förlorat i inlärningsförmåga.* Det finns indikationer på att föräldrar till små barn med hörselnedsättning har en större benägenhet att lära sig teckenspråk och bli duktiga på språket.³⁷

Antalet förskolor med teckenspråksmiljö var år 2010 21 till antalet vilket är en minskning sedan tidigare. Att flera skolor har lagt ned sina teckenspråkiga avdelningar de senaste åren innebär att de flesta barn med behov av teckenspråk går i en vanlig förskolegrupp. Barnen som går i en vanlig förskoleklass får sällan möjlighet att utveckla sitt teckenspråk.³⁸ Enligt Sveriges dövas riksförbund är ovärderligt att ha tillgång till både teckenspråket och svenska för det ger möjlighet för den enskilde att själv välja utifrån situation det mest lämpliga språket.³⁹ I en utredning från 2006, som hade för uppgift att göra en översyn av teckenspråkets ställning, ansåg utredaren att det var nödvändigt utifrån demokratiskt hänseende att bevara och skapa utbildningsmiljöer för teckenspråkiga. För att teckenspråket ska kunna hållas vid liv behöver det finnas teckenspråksmiljöer där språket kan användas och utvecklas. Detta är viktigt för att ge möjlighet för den enskilde att utveckla sitt språk. Det skapar en språkgemenskap och man får känna sig delaktig i denna gemenskap.⁴⁰

Sedan 1800-talets mitt har det funnits internatliknande skolinstitutioner för döva och hörselskadade i Härnösand, Örebro, Stockholm, Vänersborg och Lund. Det finns både specialskolor för grund- och gymnasieskolan. Grundskolorna bedrivs av Specialpedagogiska skolmyndigheten⁴¹ och gymnasieskolan bedrivs av Örebro kommun med delvis statlig finansiering. Riksinternatet i Örebro har flera olika program med allt från teoretiska till praktiska utbildningar. Verksamhet har drivits även i andra gymnasieskolor men basen har legat vid riksinternatet.⁴²

Under våren 2015 fattade Örebro kommun beslut om att lägga ner en av de gymnasieskolor som hyste en del av Riksgymnasiet för döva och hörselskadade och verksamheten till flera olika skolor. Detta har väckt stora protester hos berörda intresseorganisationer som är oroliga för konsekvenserna för eleverna och den långsiktiga verksamheten. Skolverksamheten

³⁵ Döv eller nedsatt hörsel, Specialskolemyndigheten, www.spsm.se/sv/Stod-i-skolan/Funktionsnedsattningar/Dov-eller-nedsatt-horsel/ 20.8.2015.

³⁶ Lyxell 2014, s. 29.

³⁷ Carlsson, Jan, "Enfaldigt satsa allt på hörteknik." *Allehanda*. www.allehanda.se/opinion/insandare/enfaldigt-satsa-allt-pa-horteknik, 20.8.2015.

³⁸ Lyxell 2014, s. 41.

³⁹ *Barn berövas rätten till teckenspråk!*

⁴⁰ SOU 2006:54 s.21.

⁴¹ *Undervisning i specialskola*, Specialpedagogiska skolmyndigheten, www.spsm.se/sv/Vi-erbjuder/Undervisning-i-specialskola/ 20.8.2015.

⁴² Risbergska skolans gymnasium ska läggas ned, Sveriges television, www.svtplay.se/klipp/2994384/risbergska-skolans-gymnasium-ska-laggas-ned, 20.8.2015.

bekostas genom statligt stöd samt genom elevernas hemkommuners skolpengar.⁴³ Den tvåspråkiga undervisningen har möjliggjort att många döva och hörselskadade har kunna söka sig till universitet.⁴⁴

Oavsett vilka åsikter som funnits om specialskolorna har detta forum varit en viktig arena för att utveckla det svenska teckenspråket.⁴⁵ Under senaste tiden har specialskolorna fått en del kritik, där bland andra elever har klagat på att lärarna inte har tillräcklig förmåga att kommunicera på teckenspråk. I undersökningar som gjorts visar det sig att var fjärde elev upplever att deras lärare inte förstår dem. Detta skiftar beroende på om eleven är hörselskadad eller döv.⁴⁶

Under våren 2015 beslutade Örebro kommun att lägga ner den teckenspråkiga förskolan Kattungen då man ansåg att behovet av denna verksamhet var för litet.⁴⁷ Detta bör man se i ljuset av att Örebro är den stad i landet med flest teckenspråkiga och Örebro kallar sig även för Sveriges teckenspråks huvudstad.⁴⁸ Som tidigare nämnts finns det ett fåtal förskolor i landet inriktade på teckenspråk. Ett sätt att lösa svårigheterna för en enskild kommun samt till barnets bästa och föräldrarnas vilja skulle kunna vara att Specialpedagogiska skolmyndigheten skulle få ett utvidgat uppdrag att även gälla förskolan.

Att ha en elev med behov av teckenspråkstolk i en klass innebär att läraren behöver tänka på var i klassen personen är placerad, hur undervisningspassen läggs upp och hur grupparbetena genomförs. Allt för ofta läggs ansvaret på barnet att reagera om något inte fungerar. Det kan vara svårt för ett hörselskadat eller dövt barn att hänga med när flera personer talar samtidigt, oavsett om det är fråga om helklass eller vid grupparbeten. De innebär att den hörselskadade eller döva eleven inte kan ta del av samma dialog och kunskap som övriga elever vilket naturligtvis kan medföra olika känslor och tankar hos barnet. Upplevelsen av att inte hänga med eller få ta del av det som försiggår under lektionerna kan påverka självförtroendet och viljan att lära sig.⁴⁹ I tolktjänstutredningen framkommer en bild att allt för ofta finns det inte en teckenspråkskunnig tolk med i lektionen utan en elevassistent med inga eller marginella kunskaper i teckenspråk eller stödtecken.⁵⁰

Bristande ansvarskänsla och kunskap inom kommunerna kan medföra att eleven inte får det han eller hon har rätt till för att kunna ta del av undervisningen i den vanliga skolan. Anpassningar och teknisk utrustning innebär en ekonomisk kostnad för kommunerna och kan därför bli en fråga om prioriteringar.⁵¹ Även bristen på kvalificerade lärare medför att kommuner som försöker ordna teckenspråksundervisning får svårigheter att lösa detta.⁵²

Enligt skolförordningen har kommunen en skyldighet att ordna med modersmålsundervisning när det finns minst fem elever och när det går att hitta behörig lärare. Det finns önskemål hos Sveriges dövas riksförbund att ta bort kravet på fem elever, kravet på att eleven har

⁴³ Riksgymnasiet för döva och hörselskadade, Om riksgymnasiet, www.orebro.se/omriks-gymnasiet/vembetalarvad.4.47c6f44f12dd9e9713780002069.html, 2.8.2015.

⁴⁴ Lyxell 2014, s. 16.

⁴⁵ Lyxell 2014, s. 11.

⁴⁶ Gärdefors, Moa, "1 av 4 elever förstår inte sina lärare." *Dövas tidning*, www.dovastidning.se/sverige/item/528-en-av-fyra-elever-forstar-inte, 26.8.2015.

⁴⁷ Förskola läggs ner - barnen är för få, Ekholm, Kristin, Allehanda Västerås, www.vlt.se/nyheter/vasteras/1.2953203-forskola-laggs-ner-barnen-ar-for-fa, 20.8.2015.

⁴⁸ Örebro - Europas teckenspråkshuvudstad, Örebro kommun, www.orebro.se/7743.html, 20.8.2015.

⁴⁹ Lyxell 2014.

⁵⁰ SOU 2011:83, s.18.

⁵¹ Lyxell 2014, s. 16.

⁵² Barn berövas rätten till teckenspråk!

grundläggande kunskaper i teckenspråk samt kravet på att vårdnadshavaren har språket som sitt modersmål. Skellefteå kommun beslutade 2014 att göra just detta, ta bort kravet på fem elever och därmed hantera teckenspråket på samma sätt som de nationella minoritetsspråken i detta avseende.⁵³

Sveriges dövas riksförbund vill även att kommunerna ska ha en skyldighet att erbjuda barn teckenspråksundervisning när eleven eller vårdnadshavare önskar det. Riksförbundet är även öppet för möjligheten för elever att få rätt att söka plats i hörselklass eller specialskola och att kommunerna i så fall ska medge detta.

Idag finns ingen högskola med examensrätt för att utbilda teckenspråklärare även om detta är något som Sverige förbundit sig att följa genom Barnkonventionen och Konventionen om rättigheter för personer med funktionshinder. Det finns även krav på inrättandet av en teckenspråkläro-utbildning snarast. Det är oklart hur många elever som har rätt till och får modersmålsundervisning på svenskt teckenspråk i en vanlig grund- eller gymnasieskola.

Hörselskadades riksförbund har ställt krav på att öka resurstilldelningen samt inrätta ett regionalt skolkontor med syfte att ge ekonomiskt stöd för anpassningsåtgärder och behovsinsatser för hörselskadade och döva elever, för att möjliggöra att de kan välja skola oberoende av skolans driftsform.⁵⁴

Utifrån det som sagts ovan är det möjligt att de frågor som kommer att lyftas mer framöver är distansundervisningens roll för teckenspråksundervisningen, två- eller flerspråkigheten hos teckenspråkiga och rättighetsperspektivet, samt möjligheterna att tillmötesgå dessa rättigheter i kommunerna och landstingen.

Föräldrar

Många föräldrar upplevde tidigare att ordet döv var stigmatiserande och därför valde de att kalla sina barn för hörselskadade istället. Genom åren har döva själva använt ordet döv och även teckenspråkiga skolor har inom den teckenspråkiga gemenskapen kallats för dövskola. Detta tros ha utvecklats genom den gemenskap och kulturella samhörighet som råder inom den teckenspråkiga gruppen.⁵⁵

Många föräldrar har önskemål om att barnen ska gå i skolklass utan teckenspråk. Här går Sverige i samma riktning som flera andra länder där målet är att integrera hörselskadade barn i vanliga klasser.⁵⁶

Föräldrarnas rätt till språkundervisning är begränsad. Det är bara en förälder som får rätt till löneersättning och utbildning i ca 100 timmar för ett barn. Intresseorganisationerna kompenserar till vissa delar för denna brist genom sina helger, läger och andra arrangemang.⁵⁷ Redan i *Översyn av teckenspråkets ställning* från 2006 ansåg utredaren att de 240 timmarna för teckenspråksundervisning som föräldrarna erbjöds då var alldeles för lite för att verkligen tillgodogöra sig det nya språket.⁵⁸

⁵³ Lagergren, Tomas, "Skellefteå ser teckenspråk som ett minoritetsspråk." *Dövas tidning* 8/2014 (s. 6).

⁵⁴ *Yttrande över Den nya skollagen* (DS 2009:25), Hörselskadades riksförbund.

⁵⁵ Lyxell 2014, s. 17.

⁵⁶ Lyxell 2014.

⁵⁷ *Teckenspråks utbildning för föräldrar*. Specialpedagogiska skolmyndigheten, www.butiken.spsm.se/produkt/katalog_filer/00426.pdf, 20.8.2015. "Bara en förälder har rätt att lära sig teckenspråk – nekas rätt till ersättning." Hörselskadades riksförbund, www.hrf.se/artikel/bara-en-foralder-far-lara-sig-teckensprak-nekas-ratt-till-ersattning, 20.8.2015.

⁵⁸ SOU 2006:54 s. 24.

Äldre teckenspråkiga

Det finns två huvudgrupper av hörselskadade och döva äldre. Personer i den första gruppen är de som varit döva eller hörselskadade från födelsen eller från tidig ålder. Den andra gruppen äldre som denna kartläggning inte berör är äldre som förlorat hörseln senare under livet.

Minnen från internatskolor

Många i denna första grupp lärde sig teckenspråk helt eller delvis när de gick i någon av specialskolorna i landet. Under mitten av 1900-talet placerades döva och gravt hörselskadade barn på internatskolor för att vistas där en stor del av året och fick besöka sina familjer bara någon gång under terminen. Till en början var teckenspråk förbjudet på internatskolorna men det blev mer och mer accepterat.

Under denna period hade myndigheterna, inklusive Svenska kyrkan, mycket att säga till om dessa elevers framtid. Det var mycket vanligt att eleverna blev utbildade till vissa yrken som, t.ex. skomakare eller sömmerska, för att skolläringarna upplevde att dessa yrken skulle ge dem större möjligheter att klara sig i samhället. Detta har påverkat dessa personers förmåga att göra fria val och hindrat en känsla av egenmakt. Erfarenheterna från skolorna, där även förtryck och övergrepp förekom flitigt, har präglat alla som gick där och bidragit till det som kallas dövkultur.

Äldreboenden och hemtjänst

Äldre döva som placeras på vanliga äldreboenden hamnar i en miljö med mycket begränsade möjligheter till kommunikation och interaktion då det är sällsynt att personal eller andra kan teckenspråk. Dessa äldre kan känna sig ensamma och så småningom tappa sin identitet och bli deprimerade, få ångest eller bli aggressiva. Det finns sedan en risk för att äldreboendet använder medicinering för att hantera dessa symtom när roten till problemet i själva verket är bristande kunskap om döva och teckenspråkiga.

Sveriges Dövas Riksförbund menar att i varje landsting behöver kommunerna samverka för att möjliggöra särskilda platser för äldre döva med tillgång till teckenspråkig personal. Dessa platser bör hemkommunen vara skyldig att bekosta. Det handlar om att få en värdig ålderdom. Enligt Socialtjänstlagen och hälso- och sjukvårdslagen är det samhället som har det yttersta ansvaret för att de som vistas i kommunen får det stöd och den hjälp som de behöver.⁵⁹

Det framkommer, särskilt i samtal med teckenspråkiga medarbetare och i artiklar i intresseorganisationernas tidningar, att många teckenspråkiga äldre inte får den vård och omsorg de behöver när de placeras i vanliga äldreboenden eller korttidsboenden. Alltför få ges möjligheten att kommunicera på teckenspråk och det kan leda till depression.⁶⁰

Liknande problem finns inom hemtjänsten. Döva som har behov av hemtjänst har ofta väldigt få sociala kontakter och hemtjänst på svenska kan vara den enda sociala kontakt man har. Det finns goda exempel på teckenspråkig hemtjänst, t.ex. i Malmö och Stockholm, men möjligheten till hemtjänst på teckenspråk är helt beroende på var man är bosatt.

En utblick mot Finland

Det finns en del likheter mellan hur teckenspråkiga frågor är reglerade i Finland och Sverige men det finns också tydliga skillnader. I och med att Finland har två officiella språk i

⁵⁹ ”Teckenspråkiga äldre döva i Sverige.” Dövas Riksförbund, www.sdr.org/vad-vi-gor/social-service-och-omsorg/teckensprakiga-aldre-dova, 20.8.2015.

⁶⁰ Martinsson, Niclas, ”Margareta nekades flytt till teckenspråkigt vårdboende.” *Dövas tidning*, www.dovastidning.se/sverige/mellansverige/item/76-ulla-karins-mamma-nekades-flytt-till-teckensprakigt-vardboende, 29.8.2015.

statskicket medför detta även att det finns två teckenspråk i landet dvs. finskt och finlandssvenskt teckenspråk. Finlandssvenskt teckenspråk är inte samma som svenskt teckenspråk. Finland har nyligen infört en teckenspråkslag som erkänner teckenspråkiga som en språklig och kulturell grupp.⁶¹ Lagen medför att myndigheterna har en skyldighet att främja användningen av teckenspråk och ge information på teckenspråk till dem som har det som sitt språk enligt 3 § i Teckenspråkslagen. Som teckenspråkig anses en person som kan teckenspråk, oavsett om man har behov av teckenspråk enligt 1–2§ eller ej.⁶² Ordföranden i Finlands dövas riksförbund upplever lagen som ett framsteg eftersom man inte lägger vikt vid vilken hörselnivå man har, utan viljan att använda sig av teckenspråk är det som spelar roll.⁶³

De tekniska framstegen har påverkat utvecklingen i Finland på samma sätt som i Sverige: personer med CI implantat ökar och antalet barn som lär sig teckenspråk minskar. Däremot har man organiserat teckenspråkstolkningen på statlig nivå igenom Kansaneläkelaitos (Kela) som är motsvarigheten till Försäkringskassan. Kela ansvarar för tilldelningen av tolktjänsterna i landet. Det medför att den enskilde i regel inte får samma tolk från en gång till en annan, däremot innebär det att tillgängligheten till tolk är bra oavsett tid på dygnet. Från tolkarnas perspektiv medför det att det är lättare att komma in i systemet även som ny tolk.⁶⁴

Situationen inom grundskolan och gymnasiet är väldigt lika de utmaningar som Sverige står inför med färre teckenspråksklasser och fler som går integrerat i hörande klasser. Utmaningarna för det enskilda barnet har enligt finska luterska kyrkan uppmärksammats men man har inte hittat några lösningar.⁶⁵

I Finland har man länge organiserat äldreomsorgen för teckenspråkiga genom egna stiftelser och därigenom tryggt äldreomsorgen på teckenspråk. En del av personalen är själva döva eller hörselskadade.⁶⁶ Stiftelserna har en bred verksamhet som innehåller både arbetsmarknadsinsatser för unga, tillfälliga boendeformer, stöd och en jourlinje där döva och hörselskadade kan få stöd med t.ex. kommunikation. Verksamheterna bedrivs utifrån brukarperspektiv och är utspridda till ett antal enheter i landet. Äldre som bor i andra städer flyttar för att få tillgång till vård och omsorg på sitt teckenspråk. Detta har medfört att det offentliga inte har behövt utveckla liknande verksamheter för det teckenspråkiga.⁶⁷

Kyrkliga aspekter

En av de frågor som lyfts upp under Svenska kyrkans teckenspråkiga medarbetardagar i januari 2015 samt i samtal med handläggaren på den nationella nivån, en teckenspråkig diakon och en teckenspråkig präst, är behovet av att förtydliga vad begreppet vardagstolkning inbegriper. Även frågor om attityder och målgruppsarbete har lyfts.

⁶¹ Teckenspråkslag 359/2015, Finlex, www.finlex.fi/fi/laki/alkup/2015/20150359, 2.9.2015. Finland har fått en teckenspråkslag, Institutionen för språk och folkminnen, www.sprakochfolkminnen.se/om-oss/nyheter-och-press/nyhetsarkiv/nyheter-2015/2015-03-24-finland-har-fatt-en-teckensprakslag.html, 10.8.2015.

⁶² Teckenspråkslag 359/2015, Finlex, www.finlex.fi/fi/laki/alkup/2015/20150359, 2.9.2015.

⁶³ Suomen eduskunta hyväksyi viittomakielilain, Sveriges television, www.svt.se/nyheter/utiset/suomen-eduskunta-hyvaksyi-viittomakielilain, 22.8.2015.

⁶⁴ Kuulumaton kulttuuri kohtasi istutetun aistin- kuihduttaako teknika viittomakielen, Minna Ohtamaa, Reunomedia, 3.6.2015.

⁶⁵ Telefonintervju av Riitta Kuusi, handläggare för teckenspråk i finska luterska kyrkans nationella kyrkokansli. Intervjun genomfördes den 26 september 2015.

⁶⁶ Säätiön asumispalvelut, Dövas servicestiftelse, www.kuurojenpalvelusaatio.fi/fi/asumispalvelut/ 29.8.2015.

⁶⁷ Apua tukea arkeen, Dövas servicestiftelse, www.kuurojenpalvelusaatio.fi/fi/apua-arkeen/auttava-linja/, 29.8.2015.

Det går att konstatera att teckenspråkstolkningen bedöms olika i olika län. Vissa län är generösa med att tilldela teckenspråkstolkare och tar inte betalt av församlingen när man beställer tolk. I andra län med procentuellt fler teckenspråkiga är det svårare att få tag på tolkar för alla uppdrag. Tolkcentralen bortprioriterar ofta angelägenheter som berör den enskildes fritid. Detta lyfts även i Socialstyrelsens rapport om vardagstolkning. I dessa län förhandlar församlingarna om hur någon aktivitet ska räknas för att undgå att behöva bekosta tolkningen. I samtalen framkommer det att det är svårt att budgetera för dessa kostnader samt att det upplevs svårt att få ekonomin att gå ihop om man själv tvingas stå för alla kostnader.

Ett försök att tydliggöra hur Socialstyrelsen bedömer vardagstolkning utifrån kyrklig aktivitet:

- *Gudstjänst* – Om gudstjänsten riktar sig till teckenspråkiga är det kyrkans uppgift att bekosta teckenspråkstolkningen. Om den enskilde deltar i en gudstjänst som inte kommuniceras ut att rikta sig till teckenspråkiga är det den enskilde som beställer teckenspråkstolkningen inom ramen för vardagstolkning.
- *Konfirmation* – I Socialstyrelsens rapport anser man det falla inom ramen för vardagstolkning. Här behöver man beakta det faktum att det är svårt för den enskilde att få tolkning för ett helt konfirmationsläger i och med tolkcentralernas prioriteringslistor. Man behöver även ha i åtanke att den enskilde kanske kommer prioritera att kunna använda de totala timmar av tolkning på något mer kontinuerligt än ett konfirmationsläger, vilket medför att den enskilde väljer bort konfirmationen.
- *Begravning och vigsel* – Detta är de kyrkliga handlingarna som även innebär en myndighetsutövning vilket innebär att om någon av de involverade har ett behov av teckenspråkstolkning behöver församlingen beställa tolk och bekosta detta. Gällande detta finns det olika tolkningar inom tolkcentralerna.
- *Själavård* – I detta fall kan man dra paralleller till läkar- och psykologbesök vilket innebär att den enskilde beställer tolk och att detta tas av vardagstolkningen.
- *Andakt* är ett gränsfall dvs. det kan dras paralleller både till själavård och till gudstjänst. Det som är relevant att beakta är om den enskilde uppsöker församlingen eller om församlingen kallar till andakt för teckenspråkiga.

Den huvudregel som Socialstyrelsen använder sig av är att om myndigheten eller organisationen kallar till ett möte eller sammanträde, så är det myndigheten eller organisationen som bekostar tolkningen. Om den enskilde uppsöker myndigheten/organisationen så är det den enskilde som beställer och använder sin vardagstolkning till detta. Det finns specialregler för utbildningar och kurser.

Vardagstolkningen är allt för ofta en tolkningsfråga och inte helt enkel att bedöma.

Myndigheters och organisationers arbete på området

Specialpedagogiska skolmyndigheten

Specialpedagogiska skolmyndigheten ansvarar för landets åtta specialskolor, varav fem är till för döva och hörselskadade. Myndigheten ger även stöd och råd till kommuner kring frågor som rör elever med funktionsnedsättning. Under åren har Specialpedagogiska skolmyndigheten lyft frågor i remissvar, yttranden och rapporter om hörselskadades och döva elevers förutsättningar att få tillgång till anpassad undervisning. Myndigheten bevakar även frågor som berör hörselskadade och döva barn både nationellt och internationellt.

Diskrimineringsombudsmannen (DO)

DO utreder för tillfället frågan om teckenspråket borde vara ett nationellt minoritetsspråk. Denna utredning kommer bli klar under våren 2016. DO har drivit några mål av principiell karaktär sedan DO bildades år 2009. Det finns två ärenden från år 2009 som rör utebliven teckenspråkstolk inom landstinget där DO beslutade att avsluta ärendet då bedömningen var att DO inte hade möjlighet att driva liknande frågor. En anmälan från 2015 rör diskriminering vid hemspråksundervisning i teckenspråk i skolan men DO valde att inte utreda ärendet. Ytterligare två ärenden som DO tagit till domstol berör möjligheten att teckna privat sjukförsäkring för ett barn. I det första målet fick DO avslag genom en tingsrättsdom med Trygg Hansa som motpart år 2009. Efter den domen har DO däremot nått framgångar mot If Skadeförsäkringar AB i ett liknande fall av försäkringsvillkor.

Barnombudsmannen

Barnombudsmannen är en autonom myndighet som driver opinionsbildning och driver enskilda mål i domstol. Myndigheten genomförde år 2015 en djupgranskning av frågor som berör barn med funktionsnedsättning. I denna granskning intervjuas barn som går i landets specialskolor för att få deras bild kring läget för funktionsnedsättning. Barnombudsmannen har lämnat remissyttranden med fokus på barns rätt att välja mellan specialskola och vanlig skola samt att barn med teckenspråk borde ha hörts när man utreder teckenspråksfrågor.

Barnombudsmannen har ställt sig positiv till förslaget om att hörselskadade och döva barns utbildning säkerställs genom egna klasser. Det anses vara av yttersta vikt att det finns kompetens som kan tillgodose barnens behov, oavsett organisationsform. Enligt Barnombudsmannen har stödet till hörselskadade och döva barn minskat.

Inom specialskolan och specialklasser kan man i högre utsträckning bidra till att fler barn får möjlighet till sådana lärandemiljöer de behöver och har rätt till. Det är en allmänt rådande uppfattning framför allt hos intresseorganisationerna att hörselskadade och döva barn som använder sig av teckenspråk behöver en teckenspråksmiljö för att utveckla sin förmåga att kommunicera. Däremot kan detta vara i strid med Barnkonventionens artikel 23 där syftet är att barn med funktionsnedsättning ska inkluderas i samhället. Barnombudsmannen anser att barn som önskar att gå i en hörande klass ska ges möjlighet till detta.

I skrivelsen lyfter även barnombudsmannen förslaget på att ge ökat stöd för invandrarföräldrar med barn som är teckenspråkiga men vill även uppmärksamma att även syskon borde erhålla denna rätt. I tidigare rapporter har Barnombudsmannen visat på att syskon till funktionshindrade barn ofta kommer i kläm samt att det är orimligt att syskon i samma familj inte kan kommunicera med varandra. Genom att syskonen kan det talade språket och teckenspråket kan det teckenspråkiga barnet få möjlighet att delta i hörande barns lekar.

Socialstyrelsen

Socialstyrelsen har enligt egen utsago inte gjort någon kartläggning eller utredning kring frågor som berör teckenspråk, hörselskadade eller döva under de senaste åren. Det har med uppdrag från regeringskansliet gjort en rapport med förtydligandet av begreppet *vardagstolkning* under år 2013. Socialstyrelsen är en tillsynsmyndighet som har till uppgift att ge rekommendationer inom hälso- och sjukvård.

Folkhälsomyndigheten

Folkhälsomyndigheten har inte gjort någon specifik undersökning gällande teckenspråkiga, hörselskadade eller döva. Myndigheten gör endast statistik över hur många hörselskadade eller döva det finns i Sverige. Myndigheten gör undersökningar och skriver rapporter kring folkhälsan utifrån fysiskt och psykiskt välmående hos befolkningen utifrån flera olika parametrar.

Inspektionen för vård och omsorg (IVO)

IVO har fått en anmälan under de senaste två åren som berör frågan om teckenspråk. IVO ansvarar för frågor som gäller klagomål gällande vård och omsorg.

Sveriges kommuner och landsting (SKL)

SKL har idag inget fokus inom teckenspråksfrågor och det finns ingen hållning som SKL specifikt driver inom dessa frågor. Sedan några år tillbaka har SKL följt utvecklingen inom vardagstolkningen, då detta påverkar många landsting men SKL:s har dock inte tagit ställning kring var de står i frågan. SKL är positivt inställd till att barn med hörselskada och dövhet är integrerade i den ordinarie skolan med stöd och anpassningar.

Språkrådet

Språkrådet har skrivit flera rapporter inom ämnet, vilka även använts i denna rapport. Några synpunkter som Språkrådet lyfter är att antalet förskolor och skolor med teckenspråk minskar i snabb takt och att då försvinner även den kompetens som finns i förskolorna/skolorna. Språkrådet har även diskuterat frågan om att inkludera teckenspråket i nationella minoritetslagen. Målet med detta är att få bort kravet på antalet elever och förkunskaper. Frågan om CI och teckenspråk som komplement har även framförts av Språkrådet. CI-implantatet fungerar inte i alla miljöer vilket medför skiftande nytta beroende på personen som använder sig av implantatet.

Analys

Svenska kyrkan har flera roller gällande frågor som berör hörselskadade och döva. En av dessa är att vara en röstbärare för svagare grupper i samhället dit hörselskadade och döva barn och äldre hör. Svenska kyrkan behöver även som en religiös organisation reflektera kring hur man arbetar med den teckenspråkiga gruppen.

Svenska kyrkan ser sig som öppen för alla men samtidigt finns det saker i hennes historia som medför att en del teckenspråkiga inte känner att kyrkan är något för dem. Även tillgången till teckenspråkiga kyrkliga aktiviteter är begränsad. Gruppen unga hörselskadade och döva är svårt att nå ut till och erbjuda de relevanta aktiviteterna de behöver. Hur kyrkan kan skapa forum för döva och hörselskadade unga utifrån deras förutsättningar samt hur gruppen synliggörs både internt i kyrkan och externt är en viktig fråga.

Mycket av den tekniska utvecklingen gällande CI är positiv men väcker även stora frågor om hur man ser på dövhet, hörselskada och teckenspråk. Ser man hörselskadade och döva endast funktionsnedsatta eller beaktar man även andra aspekter? Finns det behov av att justera den funktionsnedsättning som dövheten och hörselskadan innebär?

Inom den teckenspråkiga gruppen talar man om dövkultur, något som utformats genom historien främst genom dövskolorna och dövföreningarna. Teckenspråket har varit den gemensamma nämnaren i gruppen. Dövkulturen skapade gemenskap och utvecklade även språket. Sedan några år är språket erkänt som ett officiellt språk i Sverige men alla med teckenspråk som första språk får inte tillgång till språket genom modersmålsundervisning. Detta medför att alla inte som identifierar sig med dövkulturen och som teckenspråkiga får tillgång till teckenspråk. Till denna grupp hör hörande barn till döva föräldrar, som har fått lära sig teckenspråk hemma som ett modersmål, och barn som själva är hörselskadade eller döva.

Det finns en värderingsproblematik där teckenspråket anses vara ett komplement till CI. Frågan är om både CI och teckenspråket är verktyg för den enskilde för att denna ska klara sig i sitt liv på bästa möjliga sätt beroende på situation och plats. CI är ett oerhört viktigt verktyg som för vissa fungerar nästan fullt ut medan för andra är det ett komplement till teckenspråket. Teckenspråket kan ha ett eget värde att få med sig då det finns en kulturell

identitet kopplat till språket samt en möjlighet till kommunikation när tekniken inte kan vara ett stöd exempelvis vid platser med hög ljudnivå. Samhällets värderingar spelar en väldigt stor roll när beslut fattas i dessa frågor och dessa värderingar behöver ifrågasättas och omvärderas för att verkligen kunna bedöma barnets bästa.

Hörselskadade och döva barn har under det sista 20 åren fått nya förutsättningar genom teknikutvecklingen. Men barn i denna grupp har fått svårare att umgås med varandra eftersom de ofta är integrerade i hörande skolor. Det framkommer att barnen och ungdomarna inte har fått förutsättningar att bygga egna nätverk där de själva kan föra samtal utifrån behov och intresse. Attityder hos föräldrar och andra personer i omgivningen kan påverka den enskilde omedvetet. Det faktum att skolmiljöerna inte alltid är anpassade för en enskilde gör att en del hamnar efter i skolan och det kan leda till psykisk ohälsa.

I Svenska kyrkans egen verksamhet finns också en del att önska när det gäller kunskap och tillgänglighet. Både när det gäller tillgång till teckenspråkig och dövulturellt bevandrad personal och kunskap om hur man kan undanröja hinder för hörselskadade t.ex. genom ljudanläggningar.

Äldre teckenspråkiga har en väldigt svår situation i dagens samhälle. De får allt för sällan den vård och omsorg de har rätt till, då vården för det mesta ges på svenska och inte på svenskt teckenspråk. Detta påverkar både den äldres välmående och förutsättningarna för vårdpersonalen att utföra sin uppgift. Det som framkommit i kartläggningen är att behoven hos äldre teckenspråkiga inte uppmärksammas i den skala det behövs, varken hos intresseorganisationerna eller hos myndigheterna. Dessa äldre har idag ingen tydlig aktör som för deras talan eller ger dem det stöd och hjälp som de enligt dagens lagar har rätt till.

En annan fråga som berörts i denna promemoria är vardagstolkningen. Som tidigare nämnts har landstingen olika sätt att bedöma behov och har varierande prioriteringsordning, vilket framför allt påverkar församlingarna men även andra delar av Svenska kyrkan. Målet är att alla ska bli inkluderade bl.a. vid utbildningar och ha möjlighet att ställa upp till förtroendeuppdrag inom kyrkan. Samtidigt behöver det finnas resurser avsatta för eventuell tolkning, dels för att det följer tolktjänstlagen att kyrkan ska stå för tolkkostnader i vissa fall, och dels för att om ansvaret för tolkbeställning läggs på individen i för hög grad skapar det en onödig tröskel för engagemang och delaktighet.

Fokusområden för Svenska kyrkans fortsatta påverkansarbete

Vad kan Svenska kyrkan göra för att möta de problem som uppmärksammats i detta PM? Följande åtgärdsförslag är inte på något sätt heltäckande och är huvudsakligen förslag som intresseorganisationer, specialpedagogiska skolmyndigheten, Språkrådet och Svenska kyrkans teckenspråkiga medarbetare fört fram i skrivelser, rapporter och samtal, kompletterade med idéer som kommit upp under utredningens gång.

Följande förslag handlar särskilt om påverkansarbete utåt. Självklart finns det ytterligare saker som Svenska kyrkan gör och bör göra i sin egen verksamhet som också är viktiga, men just dessa är inte fokus med denna promemoria, utan behandlas i andra spår.

Svenska kyrkans nationella nivå har som uppdrag att företräda Svenska kyrkan utåt och arbeta med påverkansfrågor generellt. Innehållet i denna promemoria har också förankrats i stiftet. I det fortsatta påverkansarbetet bör det finnas en samverkan mellan nivåerna där detta är möjligt.

Det är också viktigt att poängtera att Svenska kyrkan bör se sin roll som stödjande i förhållande till döva, hörselskadade och deras intresseorganisationer och får inte själv ta på sig rollen att företräda dessa grupper. Alla insatser måste göras i nära samarbete med döva

och hörselskadade och företrädare för dem. Arbetet som helhet måste också utgå ifrån ett rättighetsperspektiv och tillgänglighetsaspekter måste vägas in.

Attityder

- Svenska kyrkan bör initiera dialog med berörda intresseorganisationer och andra intressenter om attityder mot döva, hörselskadade, om deras rätt till teckenspråk, samt om teckenspråkets ställning i Sverige.
- Kyrkan behöver överväga om det behövs insatser för att rannsaka sin egen historia i förhållande till döva och hörselskadade, samt bearbeta attityder både inom och utom Svenska kyrkan.

Teckenspråkets ställning

- Arbeta för att utvidga rätten till teckenspråk i språklagen och skollagen, exempelvis rätten till modersmålsundervisning på teckenspråk.
- Arbeta för att förbättra implementeringen av gällande rätt.

Den tekniska utvecklingen

- Föra ett offentligt samtal kring CI opererade barns situation och synliggöra deras behov, samt problematisera den spänning som finns mellan CI och dövkultur.

Teckenspråkstolkning

- Arbeta för att rätten till vardagstolkningen stärks och att den i högre grad ska utgå ifrån brukarnas faktiska behov och i mindre grad från landstingens tillgång till tolkar och medel.
- Arbeta för ett enhetligare system för teckenspråkstolkning, exempelvis genom en centraliserad myndighet för att skapa ett mer likabehandlande system oavsett län. Ett led i detta kan vara att Svenska kyrkan själv för samtal med tolkcentralerna om lika regler för tolkning i kyrklig verksamhet.

Barn, unga och deras föräldrar

- Arbeta för att stat och kommuner säkerställer barns rätt till teckenspråkig förskola och barns rätt till att få vistas i en teckenspråkig miljö från tidig ålder.
- Arbeta för att staten tydligare följer upp och tar ansvar för att teckenspråkiga miljöer, teckenspråksundervisning och teckenspråksskolor (grund- och gymnasieskolor) finns i landet för de elever som behöver detta.
- Arbeta för att både syskon och vårdnadshavare till döva och hörselskadade barn får rätt till undervisning och att antal undervisningstimmar höjs från dagens ca 100 till det antal timmar som behövs för att lära sig ett nytt språk.

Äldre teckenspråkiga

- Arbeta för en ökad samordning mellan kommunerna när det gäller behov av teckenspråkig hemtjänst och äldreboenden.
- Initiera en dialog med kyrkliga aktörer, exempelvis Ersta diakoni, om möjligheten att starta teckenspråkiga enheter i sina äldreboenden eller startar nya äldreboenden med teckenspråksprofil.